

УДК 355.012:008.2(470)(477)«2023»

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.3>**Долеско Світлана Валеріївна,**

докторка філософії з образотворчого мистецтва,
декоративного мистецтва, реставрації,
директорка Центру Української Культури та Мистецтва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6702-5606>
svitlana@dolesko.com

Васильєва Орина Олексіївна,

здобувачка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7432-7157>
bme2123.ovasylieva@dakkkim.edu.ua

ПІДРИВ КАХОВСЬКОЇ ГЕС РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ У 2023 РОЦІ: НАСЛІДКИ ДЛЯ КУЛЬТУРНОГО ПЛАСТА УКРАЇНИ

У дослідженні, з огляду на суспільну значущість збереження вітчизняних пам'яток культури та історії в умовах російсько-української війни, проаналізовано масштаб збитків для української культури внаслідок підриву Каховського водосховища в Херсонській області 06 червня 2023 року. Подано загальну типологічну й територіальну характеристику пам'яток, які зазнали руйнувань внаслідок підтоплення. Описано ступінь пошкодження найвизначніших пам'яток для культури та мистецтва України та охарактеризовано подальші перспективи їхнього існування, збереження і відновлення. Серед них – музей-садиба Остапа Вишні (с. Кринки Херсонського р-ну), будинок Поліни Райко (м. Олешки Херсонського р-ну), Олешківська Січ (м. Олешки Херсонського р-ну), фортеця Тягинь (с. Тягинка Бериславського р-ну). **Мета** цього наукового дослідження – з'ясувати масштаб втрат для української культури внаслідок підриву Каховської ГЕС російськими військами під час повномасштабного військового вторгнення. **До завдань дослідження належать** здійснення загальної характеристики даної техногенної катастрофи; класифікація згідно з типологічною й територіальною приналежністю пам'яток, що постраждали внаслідок підриву Каховської ГЕС; опис найвизначніших об'єктів культурної спадщини у ракурсі їхнього місця в українському культурному пласті; узагальнення зібраних даних та прогнозування подальших перспектив для цих та інших постраждалих пам'яток музейної справи, археології, краєзнавства тощо. **До джерельної бази** дослідження увійшли об'єкти культурної спадщини, що розташовуються на території Херсонської області, значна частина якої знаходиться в тимчасовій російській окупації та які постраждали внаслідок підриву Каховської ГЕС. **Наукова новизна результатів** полягає в тому, що вперше з часу трагічної техногенної катастрофи – затоплення територій Миколаївської та Херсонської областей внаслідок терористичного акту російських військ (підриву Каховської ГЕС) – цю подію описано безпосередньо в ракурсі оцінки збитків для національної культури; заходів, які вжито державними структурами для їхнього порятунку та прогнозів щодо відновлення. Дослідження є першим, у якому комплексно подано перелік постраждалих об'єктів культурної спадщини та закладів культури й мистецтва, і наявні цінні фактологічні дані про окремі пам'ятки.

Ключові слова: підриву Каховської ГЕС, Каховське водосховище, об'єкти культурної спадщини, пам'ятки культури, культурний пласт, терористичний акт росії проти України.

Dolesko Svitlana, Vasylieva Oryna. DESTRUCTION OF KAKHOVKA HPP BY RUSSIAN MILITARY FORCES IN 2023: CONSEQUENCES FOR CULTURAL LAYER OF UKRAINE

*In view of social significance of preservation of national monuments of culture and history in the conditions of the russian-Ukrainian war, the study analyses the scale of damage caused to Ukrainian culture by the destruction of Kakhovka reservoir in Kherson Oblast on June 6, 2023. It presents the general typological and territorial characteristics of the monuments that were destroyed as a result of flooding. The study describes the degree of damage to the most significant cultural and artistic monuments of Ukraine, and characterizes further prospects for their existence, preservation and restoration. Among them is Ostap Vyshnia's estate museum (Krynky Village, Kherson Raion), Polina Raiko's estate (Oleshky Town, Kherson Raion), Oleshkivska Sich (Oleshky Town, Kherson Raion), Tiahyn fortress (Tiahynka Village, Beryslav Raion). **The purpose** of this scientific study is to find out the scale of losses for the Ukrainian culture caused by the destruction of Kakhovka HPP by russian military forces during*

a full-scale military invasion. **The tasks of the study include** providing general characteristics of this man-made disaster; classification according to typological and territorial affiliation of monuments damaged by the destruction of Kakhovka HPP; description of the most significant cultural heritage objects in the perspective of their place in the Ukrainian cultural layer; summarizing the collected data and predicting future prospects for these and other affected monuments of museology, archeology, local history, etc. **The source base** of the study includes cultural heritage objects located in the territory of Kherson Oblast, a significant part of which is temporarily occupied by Russia and which were affected by the destruction of Kakhovka HPP. **The scientific novelty of the results** lies in the fact that for the first time since the tragic man-made disaster – flooding of the territories of Mykolaiv and Kherson Oblasts as a result of a terrorist act by Russian military forces (destruction of Kakhovka HPP) – the event is described directly from the perspective of assessing the damage caused to national culture; measures taken by government agencies to save them and forecasts for recovery. The study is the first where a comprehensive list of affected cultural heritage objects and cultural and art institutions is presented, and valuable factual data on particular monuments is available.

Key words: destruction of Kakhovka HPP, Kakhovka reservoir, cultural heritage objects, cultural monuments, cultural layer, terrorist act of Russia against Ukraine.

Вступ. У розпалі російсько-української війни, коли частина території України перебуває у ворожій окупації, 6 червня 2023 р., близько 2:00 російські окупанти підірвали Каховську ГЕС в м. Нова Каховка Херсонської обл., що спричинило масштабну техногенну катастрофу. Обговорюючи цю проблему на різних рівнях, щодо масової загибелі людей і тварин, величезних збитків для екології та економіки, натомість про знищення об'єктів культури мова ведеться значно рідше.

Особливого трагізму ситуації додає той факт, що Каховське водосховище двічі сприяло руйнації культурного пласта нашої держави. Вперше, коли за часів СРСР, із 1955 по 1958 рр., після будівництва Каховської ГЕС було заповнено Каховське водосховище (Каховське море), яке потопило велику кількість старовинних населених пунктів Півдня України. У тому числі було знищено й багато археологічних пам'яток різних періодів, що закрило археологам, мистецтвознавцям та іншим діячам культури доступ до них. Про цю проблему писав О. Довженко в «Поемі про море». Друга руйнація відбулась за часів тимчасової російської окупації, коли окремі елементи Каховської ГЕС було заміновано у 2022 році та підірвано наступного року, коли національному культурному пласту знову було заподіяно неправної шкоди.

Стан наукової розробки. Проаналізувавши наукові дослідження, станом на грудень 2023 року, наявні у національному науковому просторі, зафіксовано від-

сутність праць, присвячених темі пошкоджених або повністю знищених об'єктів культурної спадщини та закладів культури на території, що постраждала внаслідок акту тероризму – підриву Каховської ГЕС у 2023 році. Пошкоджені пам'ятки частково згадуються в праці В. Кобиржицького «Нові виклики та завдання українського туристичного менеджменту». Частково їм приділено увагу в дослідженні «Війна Росії проти України як геноцид українського народу» (автори Д. Азаров, В. Венгер, Д. Коваль, Г. Нуріджанян) [1].

Натомість наявна велика кількість публікацій в Інтернет-ЗМІ, присвячених затопленим пам'яткам. Так, цикл статей, в яких описано приблизні масштаби техногенної катастрофи та її руйнівний вплив на українську культуру, наявний на офіційному сайті Міністерства культури та інформаційної політики України. До катастрофічного становища пам'яток привернено увагу в публікації Міністерства від 14 червня 2023 року – «Наслідком катастрофи на Каховській ГЕС стало розкрадання копачами-грабіжниками археологічних об'єктів. Сотні об'єктів культурної спадщини на території спричиненої росіянами масштабної катастрофи – підриву Каховської ГЕС – були пошкоджені, затоплені або, як самі споруди ГЕС, – знищені навмисне. Однак чи не найбільших втрат може зазнати безцінна археологічна спадщина України» [9].

А в публікації від 16 червня 2023 року, на сайті Міністерства вказано, що станом

на 13 червня у Херсонській та Миколаївській областях «...у зоні ризику опинилось 147 закладів культури та мистецької освіти, у тому числі 90 у Херсонській та 57 у Миколаївській, враховуючи тимчасово непідконтрольні Україні території» [4].

Цінними інформаційними ресурсами в такому випадку є сторінки представників органів державної влади в соціальних мережах. Так, О. Ткаченко, тогочасний Міністр культури та інформаційної політики України на своїй сторінці в Телеграмі в день катастрофи заявив, що «Станом на кінець доби 6 червня 2023 року постраждали такі пам'ятки як Комплекс споруд Каховської ГЕС, зведений у 1951–1958 роках, Ансамбль споруд Центральної площі у місті Нова Каховка, Забудова історичного центру міста Нова Каховка та ін. Затоплені будинки культури у Новій Каховці, селах Корсунка і Дніпряни» [17].

М. Олесків, очільниця Державного агентства розвитку туризму на своїй сторінці в соціальній мережі Фейсбук наголосила в день катастрофи: «Затоплена археологічна перлина Херсонщини – давньоруське місто-порт Олешня, що знаходиться на острові на острові Великий Потьомкін (так, час переіменувати!) в районі Пудової протоки за 12 км нижче за течією Дніпра від центру Херсона» [16].

За рік до катастрофи у праці К. Тибій досліджено застосування геоінформаційних технологій для моделювання наслідків підризу дамби Каховської ГЕС. Разом із тим, відзначено появу в 2023 році великої кількості досліджень, в яких наслідки підризу Каховської ГЕС оцінюються з різних ракурсів: як терористичний акт його аналізує М. Заячук; наслідки катастрофи для екології проаналізували О. Беліцький, У. Борняк, Н. Волошина, В. Коморін, Є. Кривохижа, А. Мартюхін, О. Найдьонова, Ю. Полукаров, І. Саніна, Ю. Олейнік та інші вчені; О. Білоцерківський прогнозує складне становище вітчизняної логістичної інфраструктури через знищення Каховської ГЕС. **Методологія дослідження** опирається на принципи наукової об'єктивності, системності та історизму, з використанням історико-культурного методу,

класифікації, системного аналізу та методу теоретичного узагальнення.

Результати. Після того, як води Каховського водосховища вийшли з берегів внаслідок пошкодження Каховської ГЕС, уже за лічені години було підтоплено майже 80 довколишніх населених пунктів як на територіях, підконтрольних Україні, так і на тимчасово окупованих. Окрім загибелі людей і тварин, було завдано нищівних збитків екології, домогосподарствам, адміністративним спорудам (у тому числі закладам освіти, культури й мистецтва), приватним підприємствам, кладовищам, об'єктам культурної спадщини та ін.

На тих територіях, де відсутні російські окупанти, доступ військових ЗСУ, представників Національної поліції, рятувальників ДСНС та всіх небайдужих волонтерів до людей, тварин та майна, не був настільки ускладненим, як на окупованих землях, де росіяни майже не проводили рятувальні дії та не допускали туди волонтерів. Варто зауважити, що Україна не ділить свою культурну спадщину на ту, яка перебуває в окупації, і ту, яка в ній не перебуває, а сприймає її як єдиний національний культурний пласт, що потребує захисту в умовах війни. Але, хоч нині й доводиться констатувати, що у випадку підризу Каховської ГЕС об'єкти культурної спадщини знаходяться по обидва боки фронту, вони сприймаються українською стороною як одне ціле – тому в даному дослідженні аналізуються комплексно.

Єдиною (хоч і дуже суттєвою) відмінністю в їхньому сприйнятті, є той прикрий факт, що постраждали від катастрофи культурний пласт, до якого Україна має доступ, було оцінено більш об'єктивно (стан пошкоджень офіційно задокументовано, зафіксовано на фото й відео), а також, по можливості, врятовано або хоча б мінімізовано масштаб втрат. А поточний стан тих надбань культури й мистецтва, які знаходяться під тимчасовою владою російських військ, є майже нез'ясованим, а їхнє майбутнє – невизначеним, хоч і нині наявні факти спроб їхнього порятунку небайдужими місцевими жителями. Особливо це стосується Херсонського (Рис. 1; Рис. 2) й Скадовського р-нів Херсонської обл.

Рис. 1. Панорама м. Олешки Херсонського р-ну (2021)

Рис. 2. Панорама м. Олешки Херсонського р-ну після затоплення (2023)

Крім рятувальних заходів, які проводились на місцях, на рівні органів державної влади було вжито заходи, які стосувались саме культурно-мистецької сфери. Так, на початку липня 2023 року, згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 червня 2023 р. № 590-р, було створено міжвідомчий Координаційний центр зі збереження культурної спадщини та культурних цінностей на територіях, що постраждали внаслідок руйнування Каховської ГЕС. Його очолив О. Ткаченко, Міністр культури та інформаційної політики. До складу Координаційного центру увійшли представники Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства інфраструктури України, Міністерства культури та інформаційної політики, Міністерства оборони України, Міністерства освіти і науки України, Національної поліції України, Інституту археології НАН України, Сили територіальної оборони ЗСУ, Дніпропе-

тровської, Запорізької, Миколаївської, Херсонської ОВА. Метою його діяльності було визначено оперативну розробку та подачу до Міністерства культури та інформаційної політики плану необхідних заходів для посилення захисту культурної спадщини й культурних цінностей на територіях, що постраждали від затоплення внаслідок підриву росіянами Каховської ГЕС.

Крім цього, для уникнення випадків мародерства й завдання непоправної шкоди об'єктам культурної спадщини та культурним цінностям, місцевим ОВА «спільно з органами місцевого самоврядування, Національною поліцією, Силами територіальної оборони Збройних Сил» було доручено «невідкладно забезпечити обмеження доступу населення до територій, що постраждали внаслідок руйнування Каховської ГЕС» [11]. Координаційному центру також було доручено звернутись до міжнародних інституцій з метою

отримання допомоги щодо збереження, здійснення дослідження, музеєфікації й документування тих об'єктів культурної спадщини (а також, культурних цінностей), які перебувають на затоплених територіях.

Перше засідання Міжвідомчого координаційного центру зі збереження культурної спадщини та культурних цінностей на територіях, що постраждали внаслідок руйнування Каховської ГЕС, було проведено 6 липня, під час якого велась мова про труднощі у сфері охорони культурної спадщини України та потребу у взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування на постраждалих територіях. [3].

Друге засідання, вже за участі представників ЮНЕСКО К. Бардескі та Ю. Федів, відбулось 20 липня. Було оприлюднено рекомендації ЮНЕСКО щодо врятування здобутків культури на постраждалих територіях. До переліку очікуваних потреб, увійшли, з-поміж інших, здійснення оцінки й документальна фіксація культурної спадщини, яка постраждала; продовження моніторингу ситуації щодо об'єктів культурної спадщини, за допомогою супутникових знімків; оцінка та документування збитків; здійснення археологічних розкопок; забезпечення належних умов зі збереження культурних цінностей; захист об'єктів культурної спадщини від пограбування та подальшого знищення; «осушення та очищення, стабілізація та консервація об'єктів культурної спадщини та збереження культурних цінностей, у тому числі археологічних знахідок» [10]. Однак, на момент написання даного дослідження, нами відмічена майже повна відсутність практичної реалізації цих пунктів.

Після оцінки приблизної міри збитків, завданих українській культурі, було складено перелік об'єктів, які було знищено, пошкоджено. Сюди увійшли й ті, які перебували у зоні ризику. Їх необхідно охарактеризувати згідно з типологічним поділом. Цінним джерелом наочності є карта-схема найвидатніших пам'яток та природніх рекреаційних ресурсів, які опинилися під загрозою через підлив російськими військовими дамби Каховської ГЕС, розроблена

фахівцями Державного агентства розвитку туризму України (Рис. 3).

Рис. 3. Схематичне зображення найвидатніших пам'яток та природніх рекреаційних ресурсів, які опинилися під загрозою через підлив російськими військовими дамби Каховської ГЕС, розроблена фахівцями Державного агентства розвитку туризму України

Пам'ятки археології національного та місцевого значення. До понад 560 постраждалих пам'яток належать пізньоскіфське поселення IV століття до н. е. – IV століття н. е. (с. Львове Бериславського р-ну); Понятівське городище як пам'ятка археології раннього залізного віку і скіфської доби (с. Понятівка Херсонського р-ну); поселення часів Київської Русі та місто-порт Олешня XI–XIII ст. (м. Олешки Херсонського р-ну); фортеця Тягинь як пам'ятка історії національного значення та археологічний об'єкт; Олешківська Січ як пам'ятка археології, історії національного значення та ін.

Фортеця Тягинь (Рис. 4) – унікальний фортифікаційний та археологічний об'єкт XIV–XV століть, знаковий для української й світової історії (особливо, історичних сторінок Великого князівства Литовського і Кримського ханства) та культури. Фортеця входила до складу масштабної фортифікаційної системи протяжністю від р. Дністер до р. Дніпро, поєднавши мережу митниць і фортець Великого Торгового шляху. Через близькість до Дніпра пам'ятку було повністю затоплено. А, отже, знищено

залишки укріплень, споруд та археологічних розкопів [13].

Рис. 4. Аерофотозйомка фортеці Тягинь (с. Тягинка Бериславського р-ну) до затоплення

До початку війни росії проти України тут вела активну роботу українсько-литовська археологічна експедиція під керівництвом С. Біляєвої. У 2021 р. було досліджено та музеєфіковано ряд археологічних знахідок, які було передано в фонди Херсонського обласного краєзнавчого музею. У лютому 2022 р. частину з них було перевезено до Археологічного музею Інституту археології НАН України (м. Київ), де 16 лютого відкрилась виставка «Фортеця Тягинь». Це врятувало експонати, оскільки під час окупації м. Херсон росіяни розграбували фонди Херсонського обласного краєзнавчого музею.

Таким чином, врятовані експонати, які за збігом обставин за тиждень до війни потрапили до м. Київ, нині є чи не єдиними вціленими матеріальними свідченнями про втрачену нині пам'ятку. По завершенню роботи виставки «Фортеця Тягинь» частину експонатів демонстрували в цьому ж музеї в листопаді 2022 р. в межах проекту «Археологія під час війни». Уся врятована колекція нині зберігається в фондах Археологічного музею Інституту археології НАН України.

Л. Кулаковська, очільниця музею, описуючи свої переживання від трагічної долі затопленої пам'ятки в інтерв'ю Г. Щокань (корес-

понденту інтернет-видання «Українська правда життя») від 8 червня 2023 р., згадує й виставку, яку відкрила з колегами напередодні війни: «Уже на той момент Тягинка була деокупована. Тоді доповнили експозицію мапою з точкою, де знаходиться це село... Тягинка спершу була під окупацією, її бомбили, нищили все, тепер вона потрапила під затоплення» [14].

Аналізуючи наслідки катастрофи для вітчизняної археології Козацької доби, доцільно зауважити, що, з одного боку, було відкрито доступ до культурних шарів в межах території Великого Лугу, затопленого, як зазначалось вище, в середині ХХ століття. Це історична місцевість-осередок запорізького козацтва – низинної плавневої й лісисті місцевості, розташованої вздовж Дніпра й Каховського водосховища, що перебувала у віданні Запорозької Січі (нині – територія Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей). До появи козацтва, дана територія була прихистком трипільців, скіфів, сарматів, гунів, готів, греків, слов'ян та ін., про що свідчили поховання та залишки поселень.

Оскільки, попри важливість знахідок на зневоднених територіях, існує ряд проблем, які не дають змогу здійснювати археологічні розвідки з метою дослідження цієї території та, надалі, археологічні розкопки. По-перше, лінія фронту проходить майже на території Великого Лугу. Тому, попри героїчні зусилля археологів з порятунку доступних пам'яток, більшість із них перебуває в місцях, які регулярно обстрілюються або ж заміновані. Тому про об'єктивність та масштабність наукових розвідок на обмілілій території натеper вести мову недоцільно. По-друге, у зв'язку з відсутністю державного фінансування, такі дії, як наукові розвідки, розкопки й камеральну обробку й атрибуцію артефактів неможливо здійснювати повноцінно.

По-третє – відсутність достатньої кількості науковців доби Козацтва (археологів та мистецтвознавців), що сповільнює процес атрибуції та подальшої класифікації знахідок. По-четверте – активізація незаконних археологічних розкопок об'єктів різних періодів, яку з перших днів катастрофи здійснюють

так звані «чорні» археологи, скориставшись тим, що після обміління Каховського моря, з'явився доступ до пам'яток археології доби Козаччини на території Великого Лугу. Така критична ситуація з охороною археологічної спадщини може вже в недалекому майбутньому призвести до її масового знищення.

Аби уникнути цього, Міністерство культури та інформаційної політики України закликала керівників ОВА областей, які постраждали від техногенної катастрофи, протидіяти археологічному грабінництву. Також було розроблено дорожню карту, із залученням фахівців Інституту археології НАН України й Національного заповідника «Хортиця», аби здійснювати моніторинг і фіксацію пошкоджень пам'яток археології. Такі ж роботи ведуться в м. Запоріжжя з перших днів підтоплення, коли в Запорізькій області зафіксовано обміління рівня Дніпра [9].

Для мінімізації випадків знищення археологічних пам'яток, згідно з основоположним міжнародно-правовим документом від 1954 року – Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту – передбачено, що Збройні сили повинні мати фахівців, ціллю діяльності яких буде забезпечення охорони культурних об'єктів і контакт з місцевою владою, відповідальною за ці об'єкти. Проте в Збройних силах України підготовка таких фахівців не велась.

Внаслідок актуалізації цієї проблеми, у вересні 2023 року 6 вітчизняних офіцерів опанували інтенсивну навчальну програму, організовану Командуванням цивільних справ і психологічних операцій Армії США та Смітсонівською ініціативою культурного порятунку. Мета програми – передача практичного досвіду з основ збереження культурної спадщини під час розгортання збройних конфліктів, в межах імплементації та звернення до норм Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту [7].

На наше переконання, такий позитивний досвід є гарантією зростання кількості військових, які, перебуваючи в зоні бойових дій та на небезпечних для науковців прифронтових територіях, опікуватимуться об'єктами культурної спадщини.

На даний час, поки відсутня повноцінна можливість практичного порятунку об'єктів культурної спадщини України, (особливо, тих, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях), їх систематизовано та виокремлено в кілька груп, що дало змогу оцінити масштаб катастрофи для української культури.

Пам'ятки історії, містобудування, архітектури, науки й техніки, монументального мистецтва національного та місцевого значення (понад 120 пам'яток). Серед них – комплекс споруд Каховської ГЕС, побудований у 1951–1958 рр.; ансамбль споруд Центральної площі та історична забудова м. Нова Каховка, серед них – Будинок культури (Рис. 5; Рис. 6); будинок купця Медведєва (м. Херсон); будівля яхт-клубу (1913) (м. Херсон); набережна із пам'ятником першим корабелям (м. Херсон); Корсунський монастир (XVIII ст.) (м. Гола Пристань); церква Св. Праведного П. Калнишевського (1898) (с. Геройське Скадовського р-ну); церква Св. Георгія (1903) (с. Мала Кардашинка Скадовського р-ну); Міський будинок культури «Сузір'я» з історичною експозицією (м. Гола Пристань Скадовського р-ну); пам'ятка історії місцевого значення «Будинок Поліни Райко (художнє оформлення)»; пам'ятний знак на честь 500-річчя першої згадки про козацтво (с. Тягинка Бериславського р-ну).

В м. Олешки 7 червня 2023 р. під водою опинився будинок легендарної художниці-аматорки Поліни Райко (1928–2004 рр.), яка працювала в жанрі наївного живопису, таким чином переживаючи втрату рідних та важку долю. Мисткиня залишила по собі сільську хату з шедеврами сучасного українського наївного мистецтва (Рис. 7), переважна більшість розписів – це фантастичні звірі, зображення рослин, родинні портрети, сакральні образи, сюжети за мотивами Другої світової війни та снів Поліни Райко.

Внаслідок затоплення було знищено понад 60 % розписів (наприклад, фрески «Дорога в рай», Муж-рибак», «Стіна з сестрами»), обвалились усі внутрішні стіни (Рис. 8). Після того, коли відступила вода, у публікації від 27 червня, представники

Рис. 5. Палац культури в м. Нова Каховка (2021)

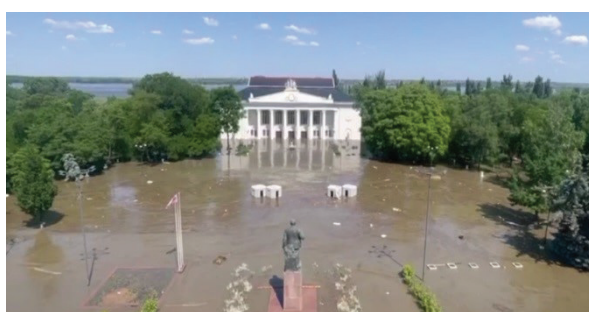

Рис. 6. Палац культури в м. Нова Каховка: фото після затоплення (2023)

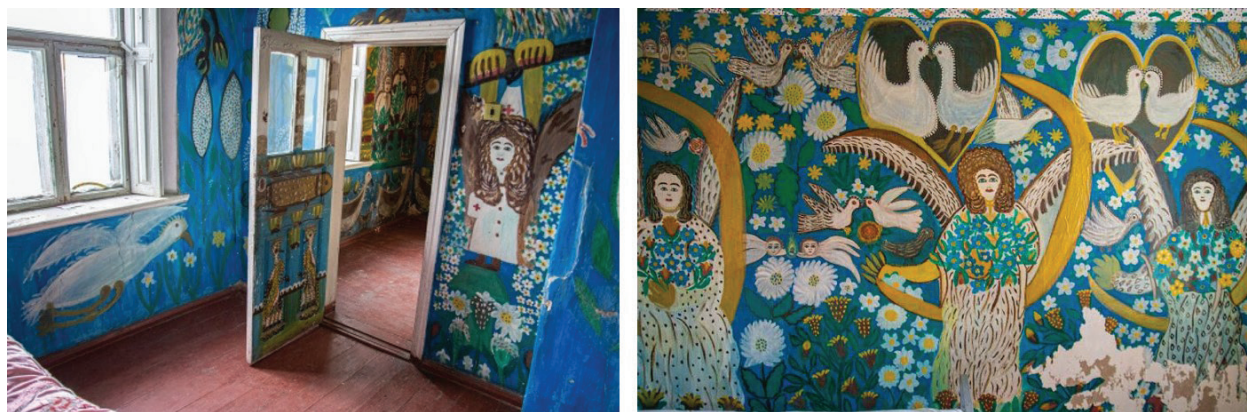

Рис. 7. Фрагменти інтер'єру будинку Поліни Райко до затоплення

Благодійного фонду ім. Поліни Райко звернулись до громадськості: «Руйнація будиночку Поліни Райко продовжується. Вода відійшла, наслідки важко дивитися і ще важче спрогнозувати, що буде далі. Задіяні фахівці, маємо консультації і навіть чіткі інструкції, що робити, але територія все ще окупована, брак людського ресурсу, обмежена комунікація...» [2].

Закономірною є прискіплива увага суспільства та державної влади до цієї трагічної сторінки сучасної української культури. Наприклад, у серпні 2023 р. в Національному центрі «Український Дім» було відкрито виставку-документ «Поліна Райко. Зникоме» як культурну реакцію на руйнування пам'ятки. Увазі відвідувачів було запропоновано архівні світлини, відеоінста-

Рис. 8. Фрагменти інтер'єру будинку Поліни Райко після затоплення (червень, 2023) р.

ляцію, тематичні плакати й показ документальних фільмів.

Але не варто забувати, що до початку війни у 2022 р., влада всіх рівнів фактично оминала увагою цю унікальну пам'ятку, не фінансувала її. Цей об'єкт зберігався в належному стані та популяризувався зусиллями громадських діячів та всіх небайдужих. Попри те, що ще у 2016 р. Управління культури Херсонської ОДА спільно з Олешківською РДА зробили публічну заяву про намір викупити будинок Поліни Райко і створити тут перший в Україні музей наївного мистецтва, цю справу не було доведено до кінця. І лише у 2021 р. хатину завдяки суспільному розголосу було внесено до Реєстру пам'яток місцевого значення як пам'ятку історії місцевого значення «Будинок Поліни Райко (художнє оформлення)» (Рис. 7). На нашу думку, таке ставлення до унікальних надбань національної культури та мистецтва є неприпустимим. Елементи національного культурного пласта потрібно зберігати та робити всевітньо популярними ще до того, як вони можуть зникнути через форс-мажорні обставини, а не постфактум.

Музейні та галерейні інституції: музей-садиба Остапа Вишні (с. Кринки Херсонського р-ну); КЗ Олешківський краєзнавчий музей (м. Олешки Херсонського р-ну); Літературно-меморіальний музей А. П. Бахути (м. Нова Каховка); Музей Бойової Слави 87 Сталінградської, Перекопської орденів Червоного Прапора та Суворова II ступеня стрілецької дивізії (м. Олешки Херсонського р-ну); Музей Героя Радянського Союзу генерал-майора П. О. Покришева (м. Гола

Пристань Скадовського р-ну); Музей історії міста Нова Каховка (м. Нова Каховка); Музей історії (с. Круглоозерка Скадовського р-ну); Музей історії (с. Чулаківка Скадовського р-ну); Народний музей історії (с. Мала Каховка Каховського р-ну); Новокаховська картинна галерея імені А. С. Гавдзинського (м. Нова Каховка). Ці та інші заклади повністю або частково постраждали, або ж перебували в зоні особливого ризику.

Ситуація для музейної мережі постраждалих районів є особливо катастрофічною в зв'язку з тим, що до затоплення, а подекуди й після нього ці заклади зазнали обстрілів та майже всі були пограбовані російськими військовими. Трагічним символом цієї ситуації є Картинна галерея імені А. С. Гавдзинського, яка з 1967 р. діяла в м. Каховка як відділ Херсонського обласного художнього музею ім. О. О. Шовкуненка та була названа на честь видатного українського художника-соцреаліста, який не тільки проживав у цьому місці, а й фіксував будівництво Каховської ГЕС, розквіт міста. Для цього митець створив цикл картин, які нині є цінними історичними фактами життя Нової Каховки та містян, втілені засобами олійного живопису (Рис. 9).

До війни в галереї велось активне життя – експонувались як твори А. Гавдзинського та інших митців з її фондів, так і організовувались колективні й персональні виставки сучасного образотворчого, декоративного і фотомистецтва. 1 листопада 2022 р., коли м. Нова Каховка була в окупації, галерею розграбовували росіяни, вивезли більш ніж 1200 експонатів, у зв'язку з чим Україна втратила й 297 полотен

Рис. 9. Твори А. Гавдзинського з циклу, присвяченого будівництву Каховської ГЕС в середині ХХ століття

видатного художника, що нині є цінними свідченнями всіх етапів зведення Каховської ГЕС, яка припинила своє існування.

Осередки етнографії, краєзнавства і туризму, серед яких – Історико-розважальний комплекс «Зелені хутори Таврії», розташований на території Таврійської лісостепової зони (с. Кардашинка Скадовського р-ну), на місці старовинних хуторів між м. Олешки й м. Гола Пристань. Цей приватний об'єкт зеленого туризму було реалізовано на 80 га у 2008 р. як успішний приклад вітчизняного зеленого туризму, де численні гості відвідували автентичні сільські хатини, брали участь в майстер-класах із гончарства, ковальства, розпису пряників, вивчали історію козацтва, основи стрільби з лука й катання верхи тощо. У структурі «Зелених хуторів Таврії» діяв готель та кемпінг. На даний час відсутні фото і відео дані з офіційних та приватних джерел щодо стану пошкодження комплексу, але очевидним є той факт, що с. Кардашинка та околиці було затоплено повністю. Втрата такого об'єкта заподіяла шкоду регіональній туристичній сфері.

Заклади культури та мистецької освіти – всього 147 – 90 у Херсонській та 57 у Миколаївській обл. Серед них – 43 заклади (бібліотеки, клубні заклади, музеї, мистецькі школи) в Миколаївській обл.; 30 закладів у Херсонській обл. – театри, бібліотеки, клубні заклади, філармонія, мистецька школа, центр народної творчості, музеї.

Так, станом на 13 червня 2023 року Міністерство культури та інформаційної політики

встановило, що в зоні затоплення, внаслідок підриву Каховської ГЕС опинилось 20 закладів (18 в Херсонській обл. і 2 в Миколаївській обл.). Міністерству також вдалось оперативно зібрати дані про деякі постраждалі заклади на непідконтрольній Україні території. А саме: «На тимчасово непідконтрольних Україні територіях у зоні підтоплення опинились: у Миколаївській області 2 заклади: бібліотека – Василівська сільська бібліотека та Покровсько-Хуторський сільський клуб; у Херсонській області – 16 закладів: 7 палаців і будинків культури, 2 бібліотеки, 2 клубні заклади, 2 музеї, 1 мистецька школа, 1 галерея, 1 центр культурних послуг» [4].

Одним із туристично-культурних центрів Херсонщини, який також постраждав від повені, є музей-садиба вітчизняного літератора Остапа Вишні в с. Кринки Херсонського р-ну (Рис. 10; Рис. 11), що з початку війни перебуває в зоні тимчасової окупації [12].

У цьому селі Остап Вишня бував на відпочинку в 1955–1956 рр., де потоваришував з місцевими жителями, які стали прототипами циклу творів «Мисливські усмішки» та приймав гостей – вітчизняних поетів і письменників. На честь митця, в хаті, де він жив, було створено музей, який з часом через брак коштів занепав. У 2020 році, під час реконструкції музей-садибу було відновлено меценатськими коштами С. Одарича – зведено за кресленнями попереднього, майже зруйнованого будинку письменника-гумориста, з використанням тих же матеріалів (деревини, черепашника,

Рис. 10. Музей-садиба Остапа Вишні (2021)

Рис. 11. Музей-садиба Остапа Вишні після затоплення (2023)

очерету). Внаслідок затоплення рівень води всередині будівлі піднявся до вікон, вся глина та вапно були знищені, в приміщенні залишились мул та бруд. Експонати були врятовані працівниками музею садиби ще до затоплення та зберігаються поза його межами.

Після завдання збитків Музею-садибі, на сторінці закладу в Інстаграмі було опубліковано наступний допис: «Ця перлина була створена, як точна копія зруйнованої садиби видатного українського письменника-гумориста Остапа Вишні, буквально за два роки до початку повномасштабного вторгнення. Хоч музей та його експонати встояли під час окупації с. Кринки, що на Лівобережжі Херсонщини, та нажаль, в повінь, автентично побудована з глини, садиба, без пошкоджень пройти вже не зможе...» [15].

Висновки. У дослідженні привернуто увагу до однієї з найбільш масштабних техногенних катастроф сучасності – підризу Каховської ГЕС внаслідок терористичних дій російських військ 6 червня 2023 р., під час повномасштабного військового вторгнення росії на територію України, що призвело до

затоплення ряду населених пунктів у Херсонській та Миколаївській областях і спричинило масові жертви й руйнування, погіршення економічної та екологічної ситуації в Україні й за її межами. Беручи до уваги відсутність наукових праць, присвячених впливу катастрофи на українську культуру, класифіковано та описано пошкоджені об'єкти культурної спадщини, проаналізовано можливості моніторингу, документування та збереження цих об'єктів з боку профільних органів державної влади.

На прикладі аналізу стану збереженості будинку Поліни Райко, Картинної галереї імені А. С. Гавдзинського, Історико-розважального комплексу «Зелені хутори Таврії», Музею-садиби Остапа Вишні, фортеці Тягинь як визначних іміджевих об'єктів культурної спадщини затопленого краю, окреслено масштаб трагедії для сучасної української культури, спричиненої злочинними діями росії, яка розв'язала війну проти України у 2022 році та має понести покарання за це на міжнародному рівні, згідно з нормами міжнародного права.

Література:

1. Азаров Д. С., Коваль Д. О., Нуріджанян І. С., Венгер В. М. Війна Росії проти України як геноцид українського народу (переклад з англійської Дениса Азарова). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. № 11, 12–39. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2023.11.12-39>.
2. Благодійний фонд ім. Поліни Райко. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/polinaraikocom/posts/pfbid02XeLCHU7MnComTrJKikPddaLUCyHg2TDXeDEsGEDchppGBGCFS7Q9w553mYvqe17tl?r ef=embed_post (дата звернення: 06.12.2023).
3. Відбулось перше засідання Міжвідомчого центру зі збереження культурної спадщини на територіях, що постраждали внаслідок руйнування Каховської ГЕС. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/vidbulos-pershe-zasidannya-mizhvidomchogo-czentru-zi-zberezhennya-kulturnoi-spadshhynu-na-terytoriyah-shho-postrazhdaly-vnaslidok-rujnuvannya-kahovskoyi-ges/> (дата звернення: 02.12.2023).
4. Внаслідок підриву Каховської ГЕС у Херсонській та Миколаївській областях у зоні ризику опинилось 147 закладів культури та мистецької освіти. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/vnaslidok-pidryvu-kahovskoyi-ges-u-hersonskij-ta-mykolayivskuj-oblastyah-u-zoni-ryzuku-opynylos-147-zakladiv-kultury-ta-mysteczkoyi-osvity/> (дата звернення: 04.12.2023).
5. Господаренко О. Затоплена спадщина. Чи вдасться зберегти археологічні пам'ятки на Херсонщині після катастрофи Каховської ГЕС. *Новинарня*. 2023. URL: <https://novynarnia.com/2023/10/22/zatoplena-spadshhyna-chy-vdastsya-zberegty-arheologichni-pamyatky-na-hersonshhyni-pislya-katastrofy/> (дата звернення: 20.11.2023).
6. Комплекс споруд Каховської ГЕС та десятки інших об'єктів культурної спадщини і культурних інституцій пошкоджені або зруйновані внаслідок підриву росіянами Каховської ГЕС. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/kompleks-sporud-kahovskoyi-ges-ta-desyatky-inshyh-obyektiv-kulturnoi-spadshhynu-i-kulturnyh-instytuczij-poshkodzeni-abo-zrujnovani-vnaslidok-pidryvu-rosiyanamy-kahovskoyi-ges-informacziya/> (дата звернення: 01.12.2023).
7. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 14.05.1954 р. : станом на 26 берез. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text (дата звернення: 2.12.2023).
8. Луценко Є. У будинку-музеї Поліни Райко збереглося до 40% фресок після затоплення – Храмцов. *Суспільне Мовлення*. 2023. URL: <https://susplilne.media/culture/508993-u-budinku-muzei-polini-rajko-zbereglosa-do-40-fresok-pisla-zatoplenna-hramcov/> (дата звернення: 20.11.2023).
9. МКІП запропонував заходи протидії пограбуванню археологічних об'єктів в областях, постраждалих від підриву Каховської ГЕС. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/mkip-zaproponuvav-zahody-protydiyi-pograbuvannyu-arheologichnyh-obyektiv-v-oblastyah-postrazhdalyh-vid-pidryvu-kahovskoyi-ges/> (дата звернення: 04.12.2023).
10. Порятунок культурної спадщини на територіях, що постраждали внаслідок руйнування росіянами Каховської ГЕС: МКІП напрацьовує пакет документів для Уряду. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/vidbulos-pershe-zasidannya-mizhvidomchogo-czentru-zi-zberezhennya-kulturnoi-spadshhynu-na-terytoriyah-shho-postrazhdaly-vnaslidok-rujnuvannya-kahovskoyi-ges/> (дата звернення: 01.12.2023).
11. Про створення міжвідомчого координаційного центру із збереження культурної спадщини та культурних цінностей на територіях, що постраждали внаслідок руйнування Каховської гідроелектростанції : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 30.06.2023 р. № 590-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2023-r#Text> (дата звернення: 02.12.2023).
12. Через підрив Каховської ГЕС затоплений музей-садиба Остапа Вишні. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/chez-pidryv-kakhovskoi-hes-zatoplenij-muzej-sadyba-ostapa-vyshni/> (дата звернення: 08.12.2023).
13. Через підрив Каховської ГЕС постраждали понад 30 пам'яток культури. *Гал-інфо*. URL: https://galinfo.com.ua/news/chez_pidryv_kahovskoi_ges_postrazhdaly_ponad_30_pamyatok_kultury_400754.html (дата звернення: 02.12.2023).
14. Щокань Г. «Тягинка залишилась лише у нас в музеї»: у Києві можна побачити археологію із затопленої росіянами фортеці Тягинь. *Українська правда Життя*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/06/8/254742/> (дата звернення: 07.12.2023).
15. Oksana Androshchuk. *Instagram*. URL: https://www.instagram.com/p/CtaztpWNts6/?img_index=1 (date of access: 08.12.2023).
16. Oleskiv M. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/m.oleskiv/posts/10162698945028776> (date of access: 01.12.2023).

17. Tkachenko.UA. *Telegram*. URL: <https://t.me/otkachenkokyiv/3714> (date of access: 05.12.2023).

References:

1. Azarov D. S., Koval D. O., Nuridzhanian G. S., Venher V. M. (2023). Viina Rosii proty Ukrainy yak henotsyd ukrainskoho narodu (pereklad z anhliiskoi Denysa Azarova) [Understanding Russia's actions in Ukraine as the crime of genocide (translated from English by Denys Azarov)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, 11, 12–39 [in Ukrainian].
2. Blahodiinyi fond im. Poliny Raiko [Polina Raiko Charitable Foundation]. *Facebook*. Retrieved from https://www.facebook.com/polinaraikocom/posts/pfbid02XeLCHU7MnComTrJKikPddaLUCyHg2TDXeDEsGEDchppGBGCFS7Q9w553mYvqe17tl?ref=embed_post [in Ukrainian].
3. Vidbulos pershe zasidannia Mizhvidomchoho tsentru zi zberezhenia kulturnoi spadshchyny na terytoriiakh, shcho postrazhdaly vnaslidok ruinovannia Kakhovskoi HES [The first meeting of the Interdepartmental Coordination Center for the Preservation of Cultural Heritage in the territories affected by the destruction of the Kakhovka HPP was held]. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. Retrieved from <https://mcip.gov.ua/news/vidbulos-pershe-zasidannya-mizhvidomchogo-czentru-zi-zberezheniya-kulturnoyi-spadshhyny-na-terytoriyah-shho-postrazhdaly-vnaslidok-ruinovannya-kahovskoyi-ges/> [in Ukrainian].
4. Vnaslidok pidryvu Kakhovskoi HES u Khersonskii ta Mykolaivskiy oblastiakh u zoni ryzyku opynylos 147 zakladiv kultury ta mystetskoj osvity [As a result of destruction of the Kakhovka HPP in Kherson and Mykolaiv regions, 147 institutions of culture and art education were at risk]. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. Retrieved from <https://mcip.gov.ua/news/vnaslidok-pidryvu-kahovskoyi-ges-u-hersonskij-ta-mykolayivskij-oblastyah-u-zoni-ryzyku-opynylos-147-zakladiv-kultury-ta-mysteczkoj-osvity/> [in Ukrainian].
5. Hospodarenko O. (2023). Zatoplena spadshchyna. Chy vdastsia zberehty arheolohichni pamiatky na Khersonshchyni pislia katastrofy Kakhovskoi HES [Flooded heritage. Will it be possible to save archaeological sites in Kherson region after the Kakhovka HPP disaster?]. *Novynarnia*. Retrieved from <https://novynarnia.com/2023/10/22/zatoplena-spadshhyna-chy-vdastsya-zberehty-arheologichni-pamyatky-na-hersonshhyni-pislya-katastrofy/> [in Ukrainian].
6. Kompleks sporud Kakhovskoi HES ta desiatky inshykh ob'ektiv kulturnoi spadshchyny i kulturnykh instytutov poškodzeni abo zruinovani vnaslidok pidryvu rosiianamy Kakhovskoi HES [The complex of structures of the Kakhovka HPP and dozens of other objects of cultural heritage and cultural institutions have been damaged or destroyed as a result of destruction of the Kakhovka HPP]. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. Retrieved from <https://mcip.gov.ua/news/kompleks-sporud-kahovskoyi-ges-ta-desyatky-inshykh-obyektiv-kulturnoyi-spadshhyny-i-kulturnykh-instytucij-poskodzeni-abo-zruinovani-vnaslidok-pidryvu-rosiyanamy-kahovskoyi-ges-informacziya/> [in Ukrainian].
7. Konventsiiia pro zakhyst kulturnykh tsinnosti u vypadku zbroinoho konfliktu [Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict]: Konventsiiia Orh. Obiedn. Natsii vid 14.05.1954 r. : stanom na 26 berez. 1999 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text [in Ukrainian].
8. Lutsenko Ye. (2023). U budynku-muzei Poliny Raiko zbereglosia do 40% fresok pislia zatoplenia – Khramtsov [In Polina Raiko's house-museum up to 40% of frescoes were preserved after flooding – Khramtsov]. *Suspilne Movlennia*. Retrieved from <https://suspilne.media/culture/508993-u-budynku-muzei-polini-raiko-zbereglosia-do-40-fresok-pisla-zatoplenia-hramcov/> [in Ukrainian].
9. MKIP zaproponuvav zakhody protydyi pohrabuvanniu arheolohichnykh ob'ektiv v oblastiakh, postrazhdalykh vid pidryvu Kakhovskoi HES [MCIP proposed measures to fight against looting of archaeological sites in the regions affected by the destruction of the Kakhovka HPP]. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. Retrieved from <https://mcip.gov.ua/news/mkip-zaproponuvav-zahody-protydyi-pograbuvanniu-arheologichnykh-obyektiv-v-oblastyah-postrazhdalykh-vid-pidryvu-kahovskoyi-ges/> [in Ukrainian].
10. Poriatunok kulturnoi spadshchyny na terytoriiakh, shcho postrazhdaly vnaslidok ruinovannia rosiianamy Kakhovskoi HES: MKIP napratsovuie paket dokumentiv dlia Uriadu [Salvage of cultural heritage in the territories affected by the destruction of the Kakhovka HPP: MCIP is elaborating a package of documents for the Government]. *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. Retrieved from <https://mcip.gov.ua/news/vidbulos-pershe-zasidannya-mizhvidomchogo-czentru-zi-zberezheniya-kulturnoyi-spadshhyny-na-terytoriyah-shho-postrazhdaly-vnaslidok-ruinovannya-kahovskoyi-ges/> [in Ukrainian].
11. Pro stvorennia mizhvidomchoho koordynatsiinoho tsentru iz zberezhenia kulturnoi spadshchyny ta kulturnykh tsinnosti na terytoriiakh, shcho postrazhdaly vnaslidok ruinovannia Kakhovskoi hidroelektrostantsii [On the creation of an Interdepartmental Coordination Center for the Preservation of Cultural Heritage in the territories affected by the destruction of the Kakhovka HPP] : Rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 30.06.2023 r. № 590-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2023-p#Text> [in Ukrainian].

12. Cherez pidryv Kakhovskoi HES zatoplenyi muzei-sadyba Ostapa Vyshni [Flooding of Ostap Vyshnia's house-museum due destruction of the Kakhovka HPP]. *Chytomo*. Retrieved from <https://chytomo.com/cherez-pidryv-kakhovskoi-hes-zatoplenyj-muzej-sadyba-ostapa-vyshni/> [in Ukrainian].

13. Cherez pidryv Kakhovskoi HES postrazhdaly ponad 30 pamiatok kultury [More than 30 cultural monuments have been damaged due to destruction of the Kakhovka HPP]. *Hal-info*. Retrieved from https://galinfo.com.ua/news/cherez_pidryv_kahovskoi_ges_postrazhdaly_ponad_30_pamyatok_kultury_400754.html [in Ukrainian].

14. Shchokan H. «Tiahynka zalyshylas lyshe u nas v muzei»: u Kyievi mozhna pobachyty arkeolohiiu iz zatoplenoi rosiianamy fortetsi Tiahyn [«Tiahynka remained only in our museum»: in Kyiv you can see the archeology from the Tiahyn fortress, which was flooded]. *Ukrainska pravda _Zhyttia*. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/06/8/254742/> [in Ukrainian].

15. Oksana Androshchuk. *Instagram*. Retrieved from https://www.instagram.com/p/CtaztpWNts6/?img_index=1 [in Ukrainian].

16. Oleskiv M. *Facebook*. Retrieved from <https://www.facebook.com/m.oleskiv/posts/10162698945028776> [in Ukrainian].

17. Tkachenko.UA. *Telegram*. Retrieved from <https://t.me/otkachenkokyiv/3714> [in Ukrainian].